

*SYMPOSION CROATICON, GRADIŠĆANSKI HRVATI —
DIE BURGENLÄNDISCHEN KROATEN, Beč—Wien 1974, 295 str.*

Znanstveni skupovi kojih je zadaća da budu prilog jednom razvojnom procesu — bilo da se bave istraživanjem jedne ili više znanstvenih disciplina — moraju objavljivati svoje rezultate da bi svom radu dali širi učinak.

U tom smislu valja gledati i na nedavno izašli zbornik »Symposion Croaticon — Gradišćanski Hrvati« koji je ne samo upotpunio, u historiografiji još uvijek nedovoljno iscrpljenu problematiku Gradišćanskih Hrvata, nego je i u pogledu sadržaja učinio korak dalje. Naime, za razliku od dosadašnjeg, poglavito povijesnog aspekta istraživanja, taj zbornik, osim povijesne i kulturno-povijesne problematike Gradišćanskih Hrvata, znanstveno tretira i njihov sadašnji trenutak objavljujući rezultate iz problematike ekonomije, sociologije, filologije i manjinskog prava kao najvažnijih životnih pitanja hrvatske manjine u Austriji.

Zbornik je objelodanio osam referata i jedan koreferat sa znanstvenog skupa što ga je pod istim nazivom u povodu 25. obljetnice postojanja organizirao Hrvatski akademski klub, organizacija gradišćansko-hrvatskih akademičara, studenata i maturanata u Beču. Skup je održan 26. i 27. studenog 1973. na Bečkom sveučilištu kao prvi znanstveni skup u neposrednoj organizaciji Gradišćanskih Hrvata.

Ujedno valja istaći da ovim započinje serija »Publikacije Hrvatskoga akademskoga kluba« u kojoj će se objavljivati prilozi o Gradišćanskim Hrvatima u skladu s ciljevima spomenutog zbornika.

F. H. Riedl, »Šanse etničke manjine u Europi« (13—25), težište svoje rasprave stavlja na trenutni položaj etničkih manjina u Evropi, a u tom sklopu analizira, dakako, i položaj hrvatske manjine u Austriji.

Nakon kraćega povijesnog osvrtta, autor ističe da je za proces pozitivnog razvoja etničkih manjina u Evropi, napose za misao o oživljavanju federalizma i evropske zajednice naroda, značajan bio kraj prvoga svjetskog rata i načelo narodnosti koje je iz njega proizašlo. U tom je vremenu Austrija svoje smanjeno državno područje (jugoistočni pogranični teritorij) osigurala plebiscitom u Gradišću i Koruškoj (18), davši hrvatskoj, slovenskoj i mađarskoj manjini garancije za daljnji opstanak i razvoj. Ne ulazeći u pravnu stranu položaja tih manjina, autor je ipak istakao da postojeća pravna načela daju značajan oslonac šansama narodnih manjina u Austriji.

Autor zatim iznosi podatke o brojnom stanju manjina i naglašava da su one u neprestanom opadanju »apsolutno i u postotnom odnosu prema stanovništvu u Beču, Gradišću ili Koruškoj, tako da manjine čine danas svega 1% stanovništva Austrije« (19).

Završavajući raspravu, autor ističe da šanse manjina u Austriji (kao i drugdje u Evropi) nisu isključivo u pravnim odredbama i njihovoj primjeni, već u pravom komuniciranju između većine i manjine, u istinskim međusobnim odnosima »ki poznaju granice očekivanja i imponderabilija, kih ima na obadvi strani« (24).

Bitne odrednice u povijesti Gradišćanskih Hrvata tema je rasprave *M. Valentića*, »500 ljet hrvatske dijasporu u austrijsko-ugarsko-slovačkom pograničnom području« (25–38).

Autor je u toj raspravi povijesni razvoj Gradišćanskih Hrvata obuhvatio ovim temeljnim problemima: 1. Gradišćanski Hrvati kao povijesna pojava, 2. katolicizam Gradišćanskih Hrvata, 3. buđenje nacionalne svijesti, 4. nova etapa nacionalnog pokreta od Miloradića 1903. do kraja 60-ih godina, 5. osnovne značajke poslijeratnog razvoja.

U prikazu Gradišćanskih Hrvata kao povijesne pojave u XVI st. autor ističe dva obilježja. Prvo je bilo iskustvo u ratovanju s Turcima, što je utjecalo na stvaranje privilegiranog položaja Hrvata u odnosu na domaće stanovništvo, a drugo je bio razvoj protestantizma koji je uvjetovao intenzivnu borbu za stvaranje i očuvanje crkvene autonomije.

Osvrćući se na pojavu protestantizma Gradišćanskih Hrvata, Valentić s pravom ističe da je teško odrediti pravu dimenziju njegova razvoja. Za razliku od uvriježenog mišljenja, prema kojemu protestantizam nije imao snažnijeg utjecaja na Gradišćanske Hrvate, autor je skloniji stavu da je taj utjecaj bio znatan. Dokaz je postojanje hrvatskog protestantskog kruga i pojava Grgura Mekinića, protestantskog svećenika Hrvata i njegove prve pjesmarice tiskane na hrvatskom jeziku 1609.

Predmet je daljnjeg Valentićeva razmatranja katolicizam Gradišćanskih Hrvata »kao važan fenomen u njihovom misaonom razvoju« (29). Mišljenje je autora da je borba za očuvanje crkvene autonomije najznačajnije utjecala na formiranje katolicizma u Gradišćanskih Hrvata, te da su prava, proizašla iz nje, postala najvažnijim elementom očuvanja jezika i jedan od činilaca u buđenju nacionalne svijesti.

U poglavlju u kojem razmatra buđenje nacionalne svijesti u Gradišćanskih Hrvata, autor se ograničio na nosioce i faktore preporodnog pokreta.

U okviru analize društvene strukture Gradišćanskih Hrvata, Valentić je iznio bitne elemente razvoja preporodnog pokreta u drugoj polovici XIX st. Nosilac preporodnih ideja bilo je svećenstvo, a temeljna je zadaća pokreta u prvoj etapi od 60-ih godina XIX st. do 1903. »bilo stvaranje jedinstvene ortografije, pravopisa i književnog jezika« (32).

Valentić zatim analizira novu etapu nacionalnog pokreta (1903. do kraja 60-ih godina XX st.). Taj period karakterizira širenje temelja pokreta i brojčano povećanje inteligencije. Kao središnju figuru te etape autor izdvaja preporoditelja i književnika Matu Meršića Miloradića, na čiji poticaj Gradišćanski Hrvati 1910. počinju izdavati svoje tjedne novine koje će znatno pridonijeti popularizaciji ideja jezične, kulturne i nacionalne integracije Gradišćanskih Hrvata (34). Nakon prikaza položaja Gradišćanskih Hrvata u Austriji, autor je iznio nove, bitne elemente hrvatskog pokreta u periodu između dva rata i poslije drugoga svjetskog rata do 1969. god. (novinsku i izdavačku djelatnost, utemeljenje Hrvatskog kulturnog društva i dr.), posebice kulturnu djelatnost književnika Ignaca Horvata.

Posljednje je poglavlje autor posvetio razmatranju osnovnih značajki poslijeratnog razvoja Gradišćanskih Hrvata, ukazavši pri tom na suvremene procese zbivanja, u središtu kojih djeluje mlada generacija studenata, organizirana u Hrvatskom akademskom klubu.

Prilog *F. Toblera*, »K strukturi iseljenoga hrvatskoga sridnjega i niskoga plemstva u 16. st. i 'familiales' problem« (39–45), temelji se uglavnom na rezultatima autorova istraživanja o socijalnoj strukturi iseljenoga hrvatskog stanovništva. Predmet Toblerova razmatranja zapravo je plemićki element u hrvatskoj selidbi u XVI st., u tome koreferatu ograničen na ulogu srednjeg i nižega hrvatskog plemstva u gradišćansko-zapadnougarskom prostoru. Na osnovi istraživanja autor je konstatirao da su se na tome prostoru nakon seobe iskristalizirala tri tipa hrvatskih srednjih i nižih plemića (vlastelini-servitori ugarskih magnata, tzv. »libertini« – vlasnici plemićkih kurija i »familiales« – administratori i vojni službenici na vlastelinstvima). Kao uzroke brzog nestanka hrvatskog plemstva autor navodi odnarođivanje i materijalno propadanje. Na kraju zaključuje da je gubitak vodećeg sloja imao za posljedicu jačanje uloge katoličke crkve među hrvatskim stanovništvom.

Rasprava *J. Hamma*, »Položaj i značaj gradišćansko-hrvatskoga jezika unutar slavenske jezične grupe« (45–53), posvećena je onim bitnim determinantama opstanka gradišćansko-hrvatskoga jezika, koje su zapravo odredile njegovu današnju poziciju u grupi slavenskih jezika.

Govoreći o prostoru gradišćansko-hrvatskoga jezika, autor konstatira da je on od samog početka bio jezični otok, ili, bolje rečeno, gradišćansko-hrvatska grupa jezičnih otoka (46). Južna je štokavska, a sjeverna čakavska i čakavsko-kajkavska i ni jedna ni druga nisu od iseljenja imale nikakve neposredne veze sa starom domovinom. Premda se donja vremenska granica toga jezika ne može posve točno odrediti, autor je sklon mišljenju da počeci jezične tradicije datiraju od druge polovice XV st.

Odgovor na pitanje kako odrediti daljnji položaj i značenje gradišćansko-hrvatskoga jezika u krugu slavenskih jezičnih grupa, autor u toj raspravi nije dao, već se ograničio na isticanje zanimljivih lingvističkih elemenata koji pridonose slavenskom jezikoznanstvu.

N. Benčić, u raspravi »Stvaranje i gajenje kulture Gradišćanskih Hrvatov: polaritet samostalnosti i integracije« (53–65), polazi od konstatacije prema kojoj o cjelokupnom kulturnom dobru Gradišćanskih Hrvata dosad ima malo napisanih znanstvenih pregleda, rasprava i sintetskih radova. Autor smatra da razloge valja tražiti u tome što su Gradišćanski Hrvati »živili već (već = više – B. V.) na granici velikih kultur, na granici seriozne znanstvenosti i banaliteta svakodnevnosti, u pograničnom prostoru visokorazvijenih kulturnih kompleksitetov« (53), te je zbog toga gradišćansko-hrvatska kultura oduvijek bila bliža seoskom kulturnom krugu. Bazom joj je bila seljačka zajednica, prožeta djelatnošću svećenstva i učiteljstva koje nikada nije imalo sistematsku izobrazbu iz bilo kakvoga hrvatskog kulturnog izvora. Autor ističe da je taj kulturni krug oduvijek imao poteškoća koje su drugim, visokorazvijenim kulturama bile nepoznate, a to je neprekidna borba za opstanak u kojoj se znatan dio kulturne moći izgubio i potrošio.

Autor je dalje u tekstu dao sažet kronološki pregled stvaranja i gajenja hrvatske kulture u Gradišću od XVI st. do danas, istakavši kako nijedna kultura ne može govoriti o potpunoj originalnosti svojih dostignuća (55), pa ni gradišćansko-hrvatska u najužem smislu, jer i ona sadržava više komponenti: vlastite, domaće, samostalne i strane. U svim područjima hrvatske kulture tuđa je komponenta vrlo jaka, tako da se danas još samo u književnosti (zahvaljujući jeziku) i glazbi mogu raspoznati veće samostalnosti. Unatoč tome, samo zajedno one su

hrvatska kultura, i to u međusobnom odnosu i neprestanoj izmjeni i utjecaju (64). Na kraju svoga razmatranja autor ističe da je budućnost hrvatske kulture u Gradišću u širokogrudnoj potpori kojom će društvo pomoći da ona od rustikalnog nivoa dosegne nivo suvremenosti.

»Socio-ekonomski environment gradišćanskoga človika« (67–77), tema je rasprave *F. Plasila*, a odnosi se uglavnom na razmatranje socijalno-gospodarske problematike Gradišća kao pokrajine i njegova stanovništva (uključujući i Hrvate).

Autor je najprije iznio bitne elemente socijalno-gospodarskog razvoja toga geografskog prostora u prošlosti; u sastavu Ugarske, u prvoj Republici Austriji između dva rata, nakon drugoga svjetskog rata i od 1955. naovamo. Iznio je zatim brojčane pokazatelje gospodarske strukture svih pokrajina u razdoblju 1964–1970, te dao komparativnu analizu iz koje se vidi da je pokrajina Gradišće u gospodarskom pogledu najnerazvijenija u Austriji.

U završnom dijelu svoje rasprave Plasil iznosi »primjere za dogledne promjene socio-ekonomskog environmenta Gradišćanaca« (73), međutim, čini se da su ti primjeri bliži nekom općem, svjetskom modelu nego konkretnom modelu koji bi se mogao primijeniti na Gradišće. Otuda je taj dio teksta, unatoč zanimljivosti — manje uvjerljiv.

W. Filla, »K sociologiji Gradišćanskih Hrvatov« (79–89), u središte svog razmatranja stavlja neke sociološke aspekte Gradišćanskih Hrvata. U uvodnoj napomeni autor ističe da je marginalnoj ulozi Gradišćanskih Hrvata u društvenom životu Austrije uzrok nepostojanje dovoljnog broja dokumenata o njihovoj sociologiji, a ni austrijska se sociologija nije bavila tom tematikom. Budući da iznimku u tom pogledu čini samo jedna neobjavljena anketna studija (»Einstellung der burgenländischen Kroaten zur kroatischen Volkstumspflege«, izdao ju je Institut für empirische Sozialforschung, Wien 1971), autor se poslužio tim podacima da bi izradio sekundarnu analizu nekih socioloških aspekata Gradišćanskih Hrvata. Međutim, kako je studiji u više navrata osporavan znanstveni temelj, razumljivo je da i ova rasprava pati od sličnih nedostataka, na što je, uostalom, upozorio i sam autor. Pa ipak, unatoč nedostacima, zanimljive su i ispravne autorove zaključne misli o perspektivama i preduvjetima za održanje i razvoj hrvatske narodnosti u Gradišću. Perspektivni doprinosi koji bi pomogli u nalaženju vlastitog identiteta mogli bi, prema autoru, proizlaziti iz razvoja samostalne gradišćansko-hrvatske literature, stvaranja znanstvenog potencijala čiji bi nosioci bili sami Hrvati, napokon, iz otvaranja novih putova u proizvodnji koji vode visokom stupnju identifikacije (88).

U raspravi, »Pravni status hrvatske narodne grupe u Austriji — de iure i de facto« (91–109), *T. Veiter* iznosi sumarne rezultate svojih istraživanja na temu manjinskoga prava. Autor, uz ostalo, govori da formalnopravni položaj Hrvata u Gradišću nije nimalo nepovoljan jer za hrvatsku manjinu (kao i za druge nacionalitete) vrijede pravne norme Saint-Germainskog mirovnog ugovora, te one što proistječu iz člana 7. Državnog ugovora Austrije 1955. Ipak, stvarni položaj hrvatske manjine nije ni izdaleka tako povoljan, budući da znatni dijelovi člana 7. Državnog ugovora do danas nisu ispunjeni.

Autor zatim analizira nedostatke manjinskih zaštitnih odredaba iz člana 7. (nepostojanje srednje škole, hrvatski jezik nije upravno-službeni jezik, nema topografskih natpisa na hrvatskom jeziku itd.) i završava svoju raspravu

konstatacijom da ključ za rješenje tih problema ima austrijska vlada koja još uvijek duguje Gradišćanskim Hrvatima izvršenje odredaba o manjinama.

Prilog *P. Skadegarda*, »Međunarodni modeli za rješavanje manjinskog pitanja i mogućnosti upotribebljavanja za Austriju« (111–123), također razmatra pravni status hrvatske manjine. U tekstu autor navodi neke modele za rješenje manjinskog pitanja koji su na snazi u mnogim evropskim područjima.

Božena Vranješ

ENZO COLLOTTI, Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943–45, Milano 1974.

Propašću fašističkog režima u srpnju i raspadom Kraljevine Italije u rujnu 1943. godine, pobjedonosnim pohodima Saveznika na jugu Apeninskog poluotoka i Narodnooslobodilačke vojske u našim krajevima još uvijek nije bilo riješeno pitanje preostalih dijelova koji su do tada bili dio talijanskog imperija. Njemački saveznik toga imperija nastojao je uvesti što čvršću kontrolu nad ostacima fašističke i savojske države. S tim ciljem nacisti nisu riješili ni pitanje teritorija na istočnoj obali Jadrana koji je Kraljevina Italija okupirala još 1918. godine. Za riječko područje, Istru i tršćanski kraj Nijemci su bili naročito zainteresirani, oživljavajući tako u praksi stare želje još iz 19. stoljeća: evo, što je još tada, 1884. godine, J. J. Strossmayer pisao M. Klaiću: »Čudnovato je, što predsjednik (bečke vlade) Poljak brani Viteziću govoriti o Istri. Ne znaju i ne shvaćaju ti ljudi, da je jedino Slavjanstvo u stanju uzdržati Trst, Istru i Dalmaciju. Kako sada stvari stoje, ti bečki političari rade pour le roi de Prusse. Bog je od Maribora počam od mora čudom upravo uzdržao i usćuvao Slavjanstvo, da Nijemstvu pruskom zakrči put u Trst i Istru, a Bečani tareć Slavjanstvo uvađaju Nijemstvo, put prokrćuju najopasnijem svojem neprijatelju. Ja u tom obziru ne dokućujem ni Talijane. I oni bi morali znati, da se ne radi nipošto o tome: ili Slovjan ili Talijani, nego se radi o tome: ili Slovjan ili Prus. Kad pak Prus dopre do Trsta, amen talijanskoj neodvisnosti!«

Bilo je, dakle, prirodno da ta područja Nijemci 1943. god. nisu predali ni Mussolinijevoj tzv. »Talijanskoj socijalnoj republici«, ni Paveličevoj tzv. »Nezavisnoj državi Hrvatskoj«, iako su i fašisti i ustaše isticali svoja »prava« na njih. Nijemci su dosta brzim akcijama i snažnim vojnim jedinicama, potpomognuti i talijanskim fašističkim jedinicama koje nisu predale oružje (npr. u Rijeci), sami preuzeli kontrolu u Slovenskom primorju, Istri i Rijeci i susjednim područjima. Na način i po uzoru kao što su u toku drugoga svjetskog rata i drugdje stvarali posebne »upravne«, »administrativne« i »vojne« tvorevine, tako su nacisti i na dijelu okupiranog područja propale Kraljevine Italije osnovali dvije svoje »cjeline«. Jedna od njih zvala se »Operationszone Adriatisches Küstenland«. Sastavljena je bila od hrvatskog i slovenskog etničkog područja. Ipak, iako pod njemačkom vojnom okupacijom, pokrajina je smatrana talijanskom. Uspostavljena je i civilna vlast. Za održavanje okupacijskog sistema korišćena je pomoć raznih kvislinga — fašista, ustaša, domobrana, autonomaša, četnika, nedićevaca, ljoticćevaca itd. — svih onih domaćih i stranih njemačkih pomagača koji